

glas, izvedba semiotički modificira tekst i stvara nova pravila semantike. Glas i gesta neminovno »suraduju« s pisanim tekstom da bi stvorili smisao – jednu višeslojnu, ali nedjeljivu cjelinu.

Йеромонах Иннокентий ПАВЛОВ, *О принципах научного издания славянского перевода Священного Писания* (169-176). Autor daje svoj prijedlog pristupa i obrade materijala pri znanstvenom izdanju slavenskoga prijevoda *Biblije*, zamašnoga međunarodnog interdisciplinarnog projekta. Polazeći od načela koja su predložili I. E. Jevsjejev i A. V. Mihajlov, članovi Komisije pri Petrogradskoj duhovnoj akademiji, Pavlov piše o različitim »slojevima« prijevoda *Biblije* (od ćirilometodskih tekstova, do onih prevedenih kasnije, npr. u Bugarskoj za vladavine cara Simeona) te o načinima na koje bi ih valjalo obraditi i kritički objaviti. Pritom naglašava važnost hrvatskih glagoljskih tekstova Sv. pisma, jer je u nekima od njih sačuvana znatna starina.

Tiskarske pogreške u ovome zborniku nisu takve da bi onemogućile razumijevanje tekstova. Šteta je što objavljeni radovi nemaju sažetaka, a oni bi zacijelo pridonijeli preglednosti materijala. No, i ovako koncipiran, *Godišnjak Sofijskoga Univerziteta »Sv. Kliment Ohridski«* bit će vrijedan prinos svakoj stručnoj biblioteci.

MARIJA-ANA DÜRRIGL

STJEPAN DAMJANOVIĆ, *Slovo iskona: Staroslavenska / starohrvatska čitanka*. Matica hrvatska, Zagreb 2002., 295 str.

Knjiga je podijeljena na četiri dijela: *I. Uvodni tekstovi*, *II. Kanon staroslavenskih spisa*, *III. Redakcije i recenzije* i *IV. Ćirilometodsko naslijeđe u hrvatskom srednjem vijeku*. Ispred tih dijelova je *Predgovor* u kojemu autor obrazlaže koncepciju, ciljeve i namjenu knjige, a na kraju su kazalo imena i predmetno kazalo.

U uvodnom dijelu čitatelj se upoznaje s početcima slavenske pismenosti i postankom najstarijega slavenskog književnog jezika te s postankom i razvojem pisama kojima su pisani tekstovi na tom jeziku. Prvo poglavlje *Sveta solunska braća* govori o životu i djelovanju Svete braće Ćirila i Metoda i o značenju njihova djela za slavenske narode. Čini ga šest potpoglavlja: *Solunjani*, *Konstantin Filozof*, *Braća u Moravskoj i Panoniji*, *U Veneciji i Rimu*, *Metod na vjetrometini* i *Značenje*. Damjanović zatim, u poglavlju *Konstantinove polemike*, u kratkim crtama portretira tvorca slavenske pismenosti sv. Ćirila s pomoću

nekoliko izabраниh polemika u kojima se ističu Ćirilove najvažnije osobine: odvažnost, učenost i ponajprije umijeće raspravljanja. U dijelu toga poglavlja, naslovljenom *David i Golijat*, riječ je o polemici između mladoga Konstantina i ikonoklastičnoga patrijarha Ivana VII. Gramatika koja je opisana u 5. glavi *Žitja Konstantinova*. U potpoglavlju *Kod Saracena i Hazara* prikazane su polemike s muslimanima i Židovima koje su opisane u 6. i 10. glavi *Žitja Konstantinova*, a pod naslovom *Zar sunce ne sja svima* opisana je polemika s »trojezičnicima« koju je Ćiril vodio u Veneciji. U poglavlju *Staroslavenski ili općoslavenski književni jezik* riječ je o imenima pod kojima se prvi slavenski književni jezik pojavljivao i još uvijek pojavljuje u stručnoj literaturi. Za svaki su naziv razmotreni argumenti koji govore njemu u prilog, kao i oni koji govore protiv. Nakon toga nas Damjanović, u poglavlju *Važniji izvori za život i djelo Svete Braće*, upoznaje s najvažnijim ćirilometodskim izvorima. Izvori nisu prikazani redom prema važnosti (primarni pa sekundarni), već su prema jeziku kojim su pisani podijeljeni u tri skupine: *I. Staroslavenski izvori*, *II. Latinski izvori* i *III. Grčki izvori*. Posebno je poglavlje u uvodnom dijelu posvećeno ulozi i značenju staroslavenskoga u hrvatskoj kulturi. Posljednje poglavlje uvodnoga dijela *Glagoljica i ćirilica* posvećeno je slavenskim pismima, njihovu postanku i razvoju. Iako najveći prostor (iz razumljivih razloga) daje ćirilometodskoj teoriji o postanku glagoljice, Damjanović ne izbjegava spomenuti i druge teze i teorije o postanku i podrijetlu glagoljice.

U drugom su dijelu prikazani najvažniji kanonski staroslavenski spomenici. Svaki je predstavljen snimkama, transliteracijom i prijevodom izabranoga (dijela) teksta, te osnovnim povijesnim, paleografskim, jezičnim i tekstološkim obavijestima. Uz svaki se tekst obrađuje po jedan filološki pojam ili problem: uz *Kijevske listiće* objašnjavaju se pojmovi transkripcije i transliteracije, uz *Zografsko evanđelje* pojmovi tetraevanđelja i aprakos-evanđelja, uz *Marijinsko je evanđelje* priložena ogledna jezična analiza dijela njegova teksta, uz *Assemanijevo evanđelje* obrađuju se sredstva za pisanje kojima su se služili stari Slave-ni (čime su i na čemu pisali) i staroslavenski slovopis i pravopis, uz *Sinajski se psaltir* objašnjava što je *Psaltir*, a uz *Sinajski molitvenik* što je molitvenik, kod *Kločeva glagoljaša* osobita je pozornost posvećena anonimnoj *Metodovoj homiliji*, uz *Savinu se knjigu* tumači pojam tekstoloških varijanata, a *Suprasaljski je zbornik* popraćen napomenama o jeziku i pismu. Mjesta na kojima se što objašnjava izabrana su vrlo pažljivo. Ne samo sadržaj i način izlaganja, već i izbor mjesta na kojemu će se što reći pokazuje predavačko iskustvo i dugogodišnji rad koji je u pozadini knjige.

U trećem dijelu opisuje se daljnja sudbina i razvoj staroslavenskog jezika na pojedinim dijelovima slavenskog ozemlja i donose osnovni povijesni i kulturološki podatci, kao i najvažnije jezične osobine svake pojedine redakcije. Nakon kratkog uvoda pod naslovom *Staroslavenski u dodiru sa srodnim idiomima*, u tom dijelu slijedi sedam obrojčenih poglavlja: 1. *Češka i Moravska*, 2. *Panonijska*, 3. *Rusija*, 4. *Bugarska*, 5. *Makedonija*, 6. *Srbija i Crna Gora* i 7. *Bosna i Hercegovina*. I tu se nastavlja obradba pojedinih paleoslavističkih problema i pojmova. U poglavlju o Rusiji govori se, primjerice, o južnoslavensko-istočno-slavenskim kulturnim vezama i utjecajima u srednjem vijeku, a u 6. poglavlju o apostolu. Osobita je pozornost u tom dijelu posvećena problemu međusobnog razgraničenja među redakcijama staroslavenskoga. Damjanović upoznaje čitatelja s problemima bugarsko-makedonskoga kompleksa, srpsko-crnogorskoga problema oko pripadnosti zetsko-humske redakcije ćirilčnih tekstova i s položajem bosanskih tekstova. Pokazuje pritom objektivnost i odmjerjenost kakva je u sličnim priručnicima neobično rijetka. Ne bježi od problema razgraničenja, kako često čine oni koji »žele biti objektivni« pa te probleme sasvim prešućuju, ali ne iskazuje nikakvu emocionalnu ili kakvu drugu netrpeljivost ili presizanje prema bilo čemu. Njegov je pristup pustiti da svoju riječ kažu obje strane, a zatim s nekoliko riječi, ako je potrebno, iznosi svoj zaključak koji se može sažeti na rečenicu: »jezikoslovno gledano riječ je posvuda po slavenskom svijetu o jednom, staroslavenskom, jeziku, ali riječ je i o inačicama toga jezika. Gdje su granice među tim inačicama, nije uvijek lako odgovoriti.« (str. 164) Pogotovo u takav odgovor nije uputno i dobro uvlačiti današnje političke prilike i projicirati ih u ono vrijeme. Mislim da je ta objektivnost i odmjerjenost također jedna od važnih osobina koja Damjanovićevu knjigu čini jedinstvenom među sličnim priručnicima u cijelome slavenskom (pa i slavističkom) svijetu.

Četvrti dio posvećen je najvećim dijelom hrvatskomu glagoljaštvu. Glagoljsko se je pismo u svoj svojoj punini moglo razviti na hrvatskom prostoru gdje je jedino nastavilo kontinuirano živjeti nakon 12. st. Tu je glagoljica ušla u sve pore života. Damjanović opisuje uporabu glagoljice u svim područjima držeći se i vremenskoga i logičkoga slijeda. Nakon kratkoga, uvodnog *Pogleda u hrvatsko glagoljaštvo*, slijedi poglavlje *Pismohrana u kamenu* koje obrađuje najstarije i najvažnije hrvatskoglagoljske natpise. Opisani su ukratko: *Plominski natpis*, *Valunska ploča*, *Krčki natpis*, *Bašćanska ploča*, *Jurandvorski ulomci*, *Senjska ploča*, *Grdoselski ulomak*, *Kninski ulomak*, *Plastovski ulomak*, *Supertarski ulomak* i *Konavoski glagoljski natpis*. Za svaki je natpis donesena slika i transliteracija teksta, a uz *Bašćansku ploču* i Fučićev prijevod teksta na suvre-

meni hrvatski jezik. Iza toga je prikaz liturgijskih tekstova i uporabe glagoljice u crkvi pod naslovom *Glagoljica na oltaru*. U tom su poglavlju posebno istaknuti: *Bečki listići*, *Mihanovićev odlomak apostola*, najstariji hrvatskoglagoljski misal *Illirico 4*, *Londonski odlomak brevijara*, *Prvi vrbnički brevijar* kao najstariji sačuvani cjeloviti hrvatskoglagoljski brevijar i *Hrvojev misal* iz 1404. godine kao najljepši i najbogatije iluminirani hrvatskoglagoljski kodeks. Iduće poglavlje *Glagoljica izvan liturgije* govori o uporabi glagoljice izvan crkve, u svakodnevnom životu, tj. u pravnim spomenicima te u zbornicima i drugim književnim tekstovima. Tu je Damjanović kao najvažnije tekstove istaknuo *Regulu svetoga Benedikta*, *Pariški zbornik Cod. slave 11* s najstarijom hrvatskom pjesmaricom, *Pismo Nikole Modruškoga* pisano glagoljicom između 1477. i 1480. i *Zapis popa Martinca* o krbavskoj bitci iz *Drugoga novljanškog brevijara*. Zatim slijedi prikaz hrvatskoglagoljskoga tiskarstva pod naslovom *Glagoljaši u Gutenbergovoj galaksiji*. Na početku toga poglavlja u širi su slavenski kontekst stavljene hrvatske inkunabule koje su zatim nabrojene (najprije glagoljične, a onda latinične). Nakon toga detaljnije su predstavljeni prvotisak misala i brevijara, *Baromićev brevijar*, *Senjski misal*, *Lekcionar Bernardina Splićanina* i *Spovid općena*, pri čemu je osobita pozornost posvećena hrvatskom tiskarskom prvijencu *Misalu po zakonu rimskoga dvora* iz 1483. iz kojega su donesene preslike čak sedam stranica (cijela *Muka po Mateju*). Poglavlje završava kratkim prikazom glagoljskoga tiska nakon inkunabula, tj. do 1561. godine, u kojemu se Damjanović posebno osvrće na prvu hrvatsku početnicu iz 1527. godine. Na kraju je četvrtoga dijela poglavlje *Hrvatski ćirilicom i latinicom* u kojemu su sažeto prikazane ćirilična i latinična sastavnica hrvatske srednjovjekovne kulture. Poimence su spomenuti i kratkim fragmentima teksta oprimjereni: *Povaljska listina*, *Povaljski prag*, *Poljički statut* od ćiriličnih i *Šibenska molitva* i *Red i zakon* iz 1345. godine od latiničnih tekstova.

Knjiga Stjepana Damjanovića *Slovo iskona* visokoškolski je priručnik visoke vrijednosti namijenjen ponajprije studentima koji kao studijski predmet slušaju staroslavenski jezik, ali i svima drugima koje zanimaju osnove staroslavenske i starohrvatske pismenosti. Dobro je i funkcionalno osmišljena i u svakom je njezinu dijelu vidljivo da je proizišla iz dugogodišnjega predavačkog iskustva. Očituje se to ne samo u pažljivu odabiru tekstova, već i u postupnu upoznavanju čitatelja s filološkim pojmovima koje je, usprkos složenosti obrađivane tematike, lako slijediti. Upravo činjenica da autor obrađuje kratko i obavijesno različite filološke pojmove i probleme, nudeći tako čitatelju

temeljna filološka znanja potrebna za proučavanje starih (slavenskih) tekstova, višestruko proširuje krug potencijalnih čitatelja i poboljšava njezinu funkcionalnost u nastavi. Vrijednost knjizi povećavaju brojne i lijepe slike koje je čine još privlačnijom i zanimljivijom. U njoj je više od stotinu preslika glagoljičnih, ćirilčnih i latiničnih tekstova, većim dijelom u boji, ali i crno-bijelih. Doda li se tomu i već spomenuta objektivnost i odmjerenost iskazana pri opisu međusobnih odnosa pojedinih redakcija staroslavenskoga, možemo s pravom reći da smo dobili čitanku kakve dosad nije bilo i kakve vjerojatno još dugo neće biti drugdje u slavenskom svijetu niti u slavistici općenito. Neke pogreške i propusti ispravljani su već u dotisnutom dijelu naklade prvoga izdanja koje je uskoro nakon objavljivanja bilo rasprodano, a u drugom izdanju i sve druge koje su u međuvremenu uočene i na koje su autora upozorili kolege i studenti. Knjiga *Slovo iskona* velik je dobitak ne samo za hrvatsku paleoslavistiku i slavistiku općenito već i za cijelu hrvatsku kulturu. Posljednje izdanje *Staroslavenske čitanke* Josipa Hamma objavljeno je prije više od trideset godina i danas je studentima gotovo nedostupno. Stoga je naša visokoškolska nastava vapila za takvim udžbenikom, a objavljivanjem Damjanovićeve knjige dobili smo prvorazredan i moderan udžbenik koji može biti i priručnik za stručnjake i sve zainteresirane laike. Knjiga s autorovom staroslavenskom gramatikom i sa staroslavensko-hrvatskim rječnikom, koji je pod njegovim vodstvom izradila skupina autora, tvori cjelinu neophodnu za normalno odvijanje visokoškolske nastave iz staroslavenskog jezika.

MILAN MIHALJEVIĆ

LUDMILA PACNEROVÁ, *Staročeský hlaholský Comestor*. Práce Slovan-ského ústavu AV ČR. Nová řada, svazek 11. Nakladatelství Euroslavica, Praha 2002, LVI + 120 str.

Glagoljski *Comestor* potječe iz kruga staročeških spomenika zapisanih hrvatskom uglatom glagoljicom u Emauskom samostanu »Na Slovanech« u Pragu. Istraživanje i izdavanje ovih spomenika postalo je životnom preokupacijom Ludmile Pacnerove, znanstvene suradnice ČAV iz Brna i vrhunske poznavateljice ovoga područja češke kulturne baštine i češko-hrvatskih kulturnih veza. Nakon izdanja češkoglagoljskih fragmenata i *Češke glagoljske biblije* (usp. naše prikaze u *Slovu* 38, 1988, 121-124 i *ovdje*, 230-234), znanstvenoj se